ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΗΛΙΩΝ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑΙΩΝ: ΕΝΑ ΜΗΝΥΜΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ

Ή

ΛΟΓΟΣ ΑΡΧΑΙΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΑΖΟΝΕΙΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ

του Φ. Κ. Βώρου

Τούτο το δοκίμιο περιλαμβάνει τρία μέρη, που – με κάποια ανοχή του αναγνώστη- μπορούμε να τα ονομάσουμε έτσι:

Α΄. Το περιστατικό που αφηγείται ο Θουκυδίδης (**Ξυγγραφή,** βιβλίο πέμπτο, κεφ. 84-116).

Β΄. Η ανθρώπινη φύση και η δύναμη των θεσμών.

Γ΄. Μια διευκρίνιση, προσπάθεια δίκαιης κρίσης, για τον **Ελληνικό Διαφωτισμό** (τη Σοφιστική).

Α΄. **Ο διάλογος Μηλίων και Αθηναίων**, που τον έχει διασώσει ο Θουκυδίδης και που θα τον θυμίσουμε και θα τον σχολιάσουμε εδώ, έχει δραματική επικαιρότητα, όχι μόνο για μας αλλά γενικότερα για την ανθρωπότητα, που παραστέκεται μάρτυρας πολλών τέτοιων «διαλόγων» (με διάφορες παραλλαγές) ανάμεσα στην **πάνοπλη αλαζονεία των ισχυρών** και τη **θαρραλέα αντιπαράταξη των μικρών λαών**. Το παρήγορο μήνυμα που στέλνει η ιστορία είναι ότι η αλαζονεία της δύναμης, που προκαλεί αδιάντροπα την παγκόσμια αγανάκτηση, αυτή τελικά συντρίβεται κάτω από το βάρος των ολισθημάτων και των αμαρτημάτων προς τα οποία φέρεται ακατάσχετα.

Το ιστορικό γεγονός που αποτελεί αφετηρία και σημείο αναφοράς αυτών εδώ των σκέψεων το αφηγείται πολύ παραστατικά, σαν επεισόδιο αρχαίας τραγωδίας, ο Θουκυδίδης. Φαίνεται λοιπόν ότι, για να διατηρήσουμε αυτή την παραστατικότητα, ο πιο πρόσφορος δρόμος είναι να παραθέσουμε το ίδιο το κείμενο του μεγάλου ιστορικού μεταφρασμένο από δόκιμο σύγχρονο ερμηνευτή. Από το ίδιο το κείμενο αναδύεται ανενδοίαστη και απάνθρωπη και προκλητική η **αλαζονεία της δύναμης** και **η ροπή της δύναμης προς την αδικία και την αυτοκαταστροφή** (που θάρθει αργότερα ως **κάθαρση**).

Ένας σύντομος πρόλογος είναι αναγκαίος: Το 416 π.Χ., ενώ ακόμα διαρκούσε η **Νικίειος Ειρήνη** που είχαν υπογράψει Αθηναίοι και Σπαρτιάτες, επιχείρησαν οι πρώτοι να εκβιάσουν τους Μηλίους να μπουν στην **Αθηναϊκή Συμμαχία**, μολονότι οι Μήλιοι είχαν δωρική καταγωγή

(άρα συγγένευαν με τους Σπαρτιάτες) και είχαν ως τότε μείνει ουδέτεροι στη μεγάλη σύγκρουση, που είναι γνωστή ως **Πελοποννησιακός Πόλεμος** (431-404 π.Χ.).

Εμφανίστηκαν λοιπόν οι Αθηναίοι το Μάρτη μήνα του 416 π.Χ., με ναυτική και πεζική δύναμη πολλαπλάσια από εκείνη που μπορούσαν να αντιπαρατάξουν οι Μήλιοι και με την απειλή της βίας ζητούσαν να διαπραγματευτούν «εκούσια» προσχώρηση της Μήλου στην αθηναϊκή «συμμαχία».

Τις «διαπραγματεύσεις» που ακολούθησαν, μάλλον μια συγκεκριμένη φάση τους, έχει αφηγηθεί ο Θουκυδίδης και το σχετικό τμήμα της Ξυγγραφής (βιβλίο 5^{ο} κεφ. 84-116) είναι γνωστό ως διάλογος **Μηλίων και Αθηναίων**. Οι λόγοι των Αθηναίων στην περίοδο αυτή έχουν αποτελέσει κλασικό δείγμα πολιτικού κυνισμού σε επίπεδο διεθνών σχέσεων. Είναι περίπτωση όπου η δύναμη (Αθηναίοι) ποδοπατεί την έννοια της δικαιοσύνης που την επικαλείται η αδύναμη πλευρά (οι Μήλιοι). Όταν οι «διαπραγματεύσεις» απέτυχαν, γιατί οι Μήλιοι επέμεναν να μείνουν ανεξάρτητοι και ουδέτεροι στο μικρό νησί τους, οι Αθηναίοι τους πολιόρκησαν, τους νίκησαν και για τιμωρία: **όλους τους άρρενες τους έσφαξαν, όλα τα γυναικόπαιδα τα πούλησαν ως δούλους και στην έρημη πια Μήλο εγκατέστησαν 500 αθηναίους κληρούχους!**

Πόση αξιοπιστία έχει η αφήγηση του Θουκυδίδη για κείνα τα δραματικά γεγονότα δεν είναι ζήτημα που θα θέλαμε να το σχολιάσουμε εμείς εδώ. Ανάγεται στη γενικότερη επιμονή του ιστορικού για τη βάσανο των πληροφοριών του στην αναζήτηση της αλήθειας. Μόνο για το πώς θα μπορούσε να διασωθεί το κείμενο και το περιεχόμενο του διαλόγου Μηλίων-Αθηναίων είναι ανάγκη να διατυπώσουμε κάποιες υποθέσεις: (1) Πιθανότατα από Αθηναίους που ήταν αυτόπτες μάρτυρες το 416 στη Μήλο, που ίσως μάλιστα σχολίαζαν εκείνα τα γεγονότα, είτε καμαρώνοντας για τη διαλεκτική τους δεινότητα είτε απολογούμενοι μπροστά σε μια «οργισμένη» Κοινή Γνώμη για την απάνθρωπη πράξη. (2) Πιθανό από Σπαρτιάτες προς τους οποίους οι Μήλιοι θα κοινολόγησαν το περιεχόμενο των «διαπραγματεύσεων» ζητώντας βοήθεια και σωτηρία. Τέλος, είναι πολύ πιθανό ότι ο Θουκυδίδης, σύμφωνα με την ομολογημένη αρχή του (Α.22) χρωμάτισε τις –προφορικές βέβαια- πληροφορίες του και τις οργάνωσε σε ενιαίο διαλογικό κείμενο, έτσι όπως μπορούσε να έχει ειπωθεί μέσα στο πολεμικό – πολιτικό κλίμα της εποχής, μένοντας πάντα πιστός στο περιεχόμενο του διαλόγου. Πάντως δεν έχουμε αμφιβολίες για την αξιοπιστία του ιστορικού, την ακρίβεια των πληροφοριών του και το δικό του **πάθος για την αλήθεια**.

Το κείμενο του Θουκυδίδη, σε μετάφραση Α. Γεωργοπαπαδάκου[1], παρουσιάζει το δραματικό διάλογο **Αθηναίων – Μηλίων** με τα παρακάτω:

Θουκυδίδου Ξυγγραφή, βιβλίο Ε΄, κεφάλαια 84-116:

84.Το επόμενο καλοκαίρι ο Αλκιβιάδης έφτασε στο Άργος με είκοσι καράβια κι έπιασε όσους Αργείους θεωρούνταν ακόμη ύποπτοι και άνθρωποι των Λακεδαιμονίων, τριακόσιους άνδρες, και οι Αθηναίοι τους απόθεσαν για ασφάλεια στα κοντινά νησιά, σε όσα εξουσίαζαν. Εκστρατεύσανε επίσης οι Αθηναίοι εναντίον της Μήλου με τριάντα δικά τους καράβια, έξι Χιώτικα και δύο Λεσβιακά, και με χίλιους διακόσιους οπλίτες, τριακόσιους τοξότες και είκοσι ιπποτοξότες Αθηναίους, και περίπου χίλιους πεντακόσιους οπλίτες σύμμαχους νησιώτες. Οι Μήλιοι είναι άποικοι των Λακεδαιμονίων και δεν ήθελαν να γίνουν υπήκοοι των Αθηναίων, όπως οι άλλοι νησιώτες. Στην αρχή κράτησαν ουδετερότητα και έμειναν ήσυχοι. Έπειτα, όταν οι Αθηναίοι μεταχειρίζονταν βία εναντίον τους καταστρέφοντας τη γη τους, έφτασαν σε ανοιχτό πόλεμο. Όταν λοιπόν στρατοπέδευσαν στη γη τους με τη στρατιωτική αυτή ετοιμασία οι στρατηγοί Κλεομήδης του Λυκομήδη και Τεισίας του Τεισιμάχου, και πριν αρχίσουν να την καταστρέφουν, έστειλαν πρέσβεις για να κάνουν πρώτα διαπραγματεύσεις. Τους πρέσβεις αυτούς οι Μήλιοι δεν τους παρουσίασαν στη συνέλευση του λαού, αλλά τους κάλεσαν να πουν αυτά για τα οποία είχαν έρθει στους άρχοντες και τους προκρίτους. Οι Αθηναίοι πρέσβεις είπαν στην ουσία τα εξής:

85. «Επειδή οι προτάσεις μας δε θα γίνουν προς το λαό, για να μην εξαπατηθεί το πλήθος ακούοντάς μας να εκθέτουμε, σε μια συνεχή αγόρευση, επιχειρήματα ελκυστικά και ανεξέλεγκτα (γιατί καταλαβαίνουμε πως αυτό το νόημα έχει το ότι μας φέρατε μπροστά στους λίγους), σεις οι συγκεντρωμένοι εδώ κάμετε κάτι ακόμη πιο σίγουρο. Μη μας απαντάτε και σεις μ’ ένα συνεχή λόγο αλλά **σε κάθε σημείο που νομίζετε πως δε μιλάμε όπως είναι το συμφέρον σας, να μας σταματάτε** και να λέτε τη γνώμη σας. Και πρώτα πρώτα πείτε μας αν συμφωνείτε με όσα προτείνουμε».

86. Οι αντιπρόσωποι των Μηλίων αποκρίθηκαν: «Την καλή σας ιδέα να δώσουμε μεταξύ μας με ησυχία εξηγήσεις δεν την κατακρίνουμε, οι πολεμικές όμως ετοιμασίες που δεν είναι μελλοντικές, αλλά παρούσες ήδη, βρίσκονται σε φανερή αντίθεση με την πρότασή σας αυτή. Γιατί βλέπουμε ότι έχετε ρθει σεις **οι ίδιοι δικαστές για όσα πρόκειται να ειπωθούν** και ότι το τέλος της συζήτησης, σύμφωνα με κάθε

[1] Α. Γεωργοπαπαδάκου, **Εκλεκτά μέρη από τον Θουκυδίδη**. Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 326-51. Η γραμματική προσαρμογή του κειμένου οφείλεται σε μένα

πιθανότητα, **θα φέρει σε μας πόλεμο, αν υπερισχύσουμε** εξαιτίας του δίκιου μας και γι' αυτό αρνηθούμε να υποχωρήσουμε, **δουλεία αν πειστούμε**».

87. ΑΘ. Αν ήρθατε σ' αυτή τη συνεδρίαση για να κάμετε εικασίες για τα μελλούμενα ή για τίποτε άλλο, κι όχι, απ' την τωρινή κατάσταση κι από όσα βλέπετε να σκεφτείτε για τη σωτηρία της πολιτείας σας, μπορούμε να σταματήσουμε, αν όμως ήρθατε γι' αυτό, μπορούμε να συνεχίσουμε.

88. ΜΗΛ. Είναι φυσικό και συγχωρείται, στη θέση που βρισκόμαστε, να πηγαίνει ο νους μας σε πολλά, κι επιχειρήματα και σκέψεις. Αναγνωρίζουμε ότι η σημερινή συνάντηση γίνεται βέβαια για τη σωτηρία μας, κι η συζήτηση, αν νομίζετε σωστό, ας γίνει με τον τρόπο που προτείνετε.

89. ΑΘ. Κι εμείς λοιπόν δε θα πούμε με ωραίες φράσεις μακρούς λόγους, που δεν πρόκειται να σας πείσουν, ή ότι δίκαια έχουμε την ηγεμονία μας, επειδή νικήσαμε τους Πέρσες, ή ότι τώρα εκστρατεύουμε εναντίον σας, επειδή αδικούμαστε, κι από σας ζητούμε να μη νομίσετε πως θα μας πείσετε λέγοντας ή ότι, ενώ είστε άποικοι των Λακεδαιμόνιων, δεν πήρατε μέρος στον πόλεμο στο πλευρό τους ή δε μας κάματε κανένα κακό. **Έχουμε την απαίτηση να επιδιώξουμε πιο πολύ να επιτύχουμε τα δυνατά** από όσα κι οι δυο μας αληθινά έχουμε στο νου μας, αφού ξέρετε και ξέρουμε **ότι κατά την κρίση των ανθρώπων το δίκαιο λογαριάζεται όταν υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του** κι ότι, όταν αυτό δε συμβαίνει, **οι δυνατοί κάνουν ό,τι τους επιτρέπει η δύναμή τους κι οι αδύναμοι υποχωρούν κι αποδέχονται.**

90. ΜΗΛ. Όπως εμείς τουλάχιστο νομίζουμε, είναι χρήσιμο (ανάγκη να μιλάμε γι' αυτό, επειδή εσείς τέτοια βάση βάλατε στη συζήτησή μας, **να αφήσουμε κατά μέρος το δίκαιο και να μιλάμε για το συμφέρον)** να μην καταργήσετε σεις αυτό το κοινό καλό, αλλά να υπάρχουν, γι' αυτόν που κάθε φορά βρίσκεται σε κίνδυνο, τα εύλογα και τα δίκαια και να ωφελείται κάπως αν πείσει, έστω κι αν τα επιχειρήματά του δε βρίσκονται μέσα στα πλαίσια του αυστηρού δικαίου. **Κι αυτό δεν είναι σε σας λιγότερο συμφέρον από ό,τι σε μας, γιατί, αν νικηθείτε, θα μπορούσατε να γενείτε παράδειγμα στους άλλους για να σας επιβάλουν την πιο μεγάλη τιμωρία.**

91. ΑΘ. Εμείς για το τέλος της ηγεμονίας μας, αν αυτή θα καταλυθεί κάποτε, δεν ανησυχούμε, γιατί δεν είναι επικίνδυνοι στους νικημένους όσοι, όπως οι Λακεδαιμόνιοι, ασκούν ηγεμονία πάνω σε άλλους (άλλωστε η αντιδικία μας δεν είναι με τους Λακεδαιμονίους) αλλά επικίνδυνοι είναι οι υπήκοοι, αν τυχόν αυτοί ξεσηκωθούν και νικήσουν εκείνους που τους εξουσίαζαν. Όσο γι αυτό, ας μείνει σε μας η φροντίδα να αντιμετωπίσουμε τον κίνδυνο. Εκείνο όμως που θέλουμε

τώρα να κάνουμε φανερό σε σας είναι ότι **βρισκόμαστε εδώ για το συμφέρον της ηγεμονίας μας και όσα θα πούμε τώρα σκοπό έχουν τη σωτηρία της πολιτείας σας,** επειδή θέλουμε και χωρίς κόπο να σας εξουσιάσουμε και για το συμφέρον και των δυο μας να σωθείτε.

92. ΜΗΛ. **Και πώς μπορεί να συμβεί να είναι ίδια συμφέρον σε μας να γίνουμε δούλοι , όπως σε σας να γίνετε κύριοί μας;**

93. ΑΘ. Επειδή σεις θα έχετε τη δυνατότητα να υποταχθείτε πριν να πάθετε τις πιο μεγάλες συμφορές, κι εμείς, αν δε σας καταστρέψουμε, θα έχουμε κέρδος.

94. ΜΗΛ. Ώστε δε θα δεχθείτε, **μένοντας εμείς ήσυχοι,** να είμαστε φίλοι αντί εχθροί, **σύμμαχοι όμως κανενός από τους δυο σας;**

95.ΑΘ. Όχι, γιατί **δε μας βλάφτει τόσο ή έχθρα σας όσο η φιλία σας. Η φιλία σας, στα μάτια των υπηκόων μας, θα ήταν απόδειξη αδυναμίας μας, ενώ το μίσος σας απόδειξη της** δύναμής **μας.**

96. ΜΗΛ. Έτσι σκέφτονται οι υπήκοοί σας για το σωστό, ώστε να βάζουν στην ίδια μοίρα εκείνους που δεν έχουν καμιά φυλετική σχέση μαζί σας κι εκείνους που οι περισσότεροί τους είναι άποικοί σας, μερικοί μάλιστα απ' αυτούς αποστάτησαν κι υποτάχτηκαν;

97. ΑΘ. Ναι, γιατί νομίζουν ότι λόγια που να στηρίζονται στο δίκαιο δε λείπουν από κανένα, πιστεύουν όμως πως όσοι διατηρούν την ελευθερία τους το χρωστούν στη δύναμή τους κι ότι εμείς δεν εκστρατεύουμε εναντίον τους από φόβο. **Ώστε το να σας υποτάξουμε εκτός που θα αύξαινε τους υπηκόους μας θα μας πρόσφερε και ασφάλεια, και μάλιστα αν σεις, νησιώτες και πιο αδύναμοι από άλλους δεν υπερισχύσετε απέναντί μας που είμαστε κυρίαρχοι στη θάλασσα.**

98. ΜΗΛ. Και δε νομίζετε ότι υπάρχει ασφάλεια στην πρότασή μας εκείνη; Γιατί κι εδώ πάλι είναι ανάγκη, όπως εσείς μας υποχρεώσατε να αφήσουμε τους δίκαιους λόγους και ζητάτε να μας πείσετε να υποχωρήσουμε μπροστά στο δικό σας συμφέρον, έτσι κι εμείς να σας εξηγήσουμε το δικό μας συμφέρον, αν αυτό τυχαίνει να είναι μαζί και δικό σας, και να προσπαθήσουμε να σας πείσουμε. **Γιατί πώς είναι δυνατό να μην κάμετε εχθρούς σας όσους τώρα είναι ουδέτεροι, όταν αυτοί, βλέποντας τα όσα έγιναν εδώ, πιστέψουν πως κάποτε σεις θα επιτεθείτε κι εναντίον τους;** Και μ' αυτό τι άλλο θα πετύχετε παρά να ενισχύσετε αυτούς που είναι τώρα εχθροί σας, κι εκείνους που ποτέ δε σκέφτηκαν να γίνουν, παρά τη θέλησή τους, να τους στρέψετε εναντίον σας;

99.ΑΘ. Καθόλου, γιατί δε νομίζουμε ότι είναι πιο επικίνδυνοι για μας αυτοί που, κατοικώντας κάπου στη στεριά, εξαιτίας της ελευθερίας τους, θ' αργήσουν πολύ να πάρουν προφυλακτικά μέτρα εναντίον μας, αλλά οι νησιώτες, όσοι, όπως σεις, βρίσκονται κάπου ανεξάρτητοι, κι όσοι είναι κιόλας ερεθισμένοι από τις αναγκαίες πιέσεις της ηγεμονίας

μας. **Αυτοί λοιπόν, με το να στηριχτούν πολύ στην απερισκεψία, μπορούν να φέρουν, και τον εαυτό τους κι εμάς, σε φανερούς κινδύνους.**

100.ΜΗΛ. Αν σεις για να μη χάσετε την ηγεμονία σας, κι οι υπήκοοί σας για να απαλλαγούν από αυτήν αψηφάτε τόσους κινδύνους, φανερό πως εμείς, που είμαστε ακόμη ελεύθεροι, θα δείχναμε **μεγάλη ευτέλεια και δειλία, αν δεν κάναμε το παν** προτού γίνουμε δούλοι.

101.ΑΘ. Όχι , αν αποφασίσετε συνετά. Γιατί δεν αγωνίζεστε με ίσους όρους για να δείξετε την ανδρεία σας, δηλαδή για να μην ντροπιαστείτε. Πιο πολύ πρόκειται να αποφασίσετε για τη σωτηρία σας, δηλαδή για το να μην αντιστέκεστε στους πολύ πιο δυνατούς σας.

102. ΜΗΛ. Ξέρουμε όμως πως καμιά φορά οι τύχες του πολέμου κρίνονται πιο δίκαια, κι όχι ανάλογα με τη διαφορά σε πλήθος ανάμεσα στους δυο αντιπάλους. Και σε μας η άμεση υποχώρηση δε δίνει καμιά ελπίδα, ενώ με **το να αγωνιστούμε υπάρχει ακόμη ελπίδα να μείνουμε όρθιοι.**

103. ΑΘ. **Η ελπίδα, παρηγοριά την ώρα του κινδύνου,** όσους την έχουν από περίσσια δύναμη κι αν τους βλάψει δεν τους καταστρέφει. Όσοι όμως, στηριγμένοι πάνω της, τα παίζουν όλα για όλα, (γιατί απ' τη φύση της είναι σπάταλη), μονάχα όταν αποτύχουν τη γνωρίζουν, όταν πια, για κείνον που έκαμε τη γνωριμία της, δεν έχει τίποτε για να το προφυλάξει απ' αυτήν. Αυτό σεις, αδύναμοι και που η τύχη σας κρίνεται από μια μονάχα κλίση της ζυγαριάς , μη θελήσετε να το πάθετε ούτε να μοιάσετε τους πολλούς που, ενώ μπορούν ακόμη να σωθούν με ανθρώπινα μέσα, όταν τους βρουν οι συμφορές και τους εγκαταλείψουν οι βέβαιες ελπίδες, καταφεύγουν στις αβέβαιες ελπίδες, τη μαντική και τους χρησμούς και όσα άλλα τέτοια**, με τις ελπίδες που δίνουν φέρνουν στην καταστροφή.**

104. ΜΗΛ. Κι εμείς το ξέρετε καλά, θεωρούμε πως είναι δύσκολο να αγωνιστούμε ενάντια στη δύναμή σας, μαζί κι ενάντια στην τύχη, αν αυτή δε σταθεί αμερόληπτη. **Όσο για την τύχη όμως πιστεύουμε, ότι δε θα αξιωθούμε από τους θεούς χειρότερη τύχη, γιατί θεοφοβούμενοι εμείς αντιμετωπίζουμε άδικους.** Όσο για τη δύναμη που δεν έχουμε, τις ελλείψεις μας θα τις συμπληρώσει η συμμαχία των Λακεδαιμονίων, που είναι αναγκασμένοι να μας βοηθήσουν, αν όχι γι' άλλο λόγο, τουλάχιστον από φυλετική συγγένεια κι από ντροπή. Δεν έχουμε λοιπόν καθόλου παράλογα τόσο θάρρος.

105. ΑΘ. Αλλά κι εμείς νομίζουμε ότι δε θα μας λείψει η εύνοια των θεών, γιατί δε ζητούμε και δεν κάνουμε τίποτε που να βρίσκεται έξω από ό,τι πιστεύουν οι άνθρωποι για τους θεούς ή θέλουν στις αναμεταξύ τους σχέσεις. Έχουμε τη γνώμη για τους θεούς και τη βεβαιότητα για τους ανθρώπους, ότι, **αναγκασμένοι από ένα φυσικό νόμο επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους όπου είναι πιο δυνατοί .** Το νόμο αυτό ούτε

εμείς τον θεσπίσαμε ούτε θεσπισμένο πρώτοι εμείς τον εφαρμόσαμε , αλλά τον βρήκαμε να υπάρχει και θα τον αφήσουμε να υπάρχει παντοτινά, και τον εφαρμόζουμε ξέροντας ότι κι εσείς και άλλοι, αν αποκτούσατε την ίδια δύναμη με μας, θα κάνατε τα ίδια. Όσο λοιπόν για την εύνοια των θεών, έχουμε κάθε λόγο να μη φοβόμαστε ότι θα βρεθούμε σε μειονεκτική θέση. Όσο για την ιδέα σας για τους Λακεδαιμόνιους, στην οποία στηρίζετε την πεποίθηση ότι από ντροπή θα σας βοηθήσουν, **ενώ μακαρίζουμε την αθωότητά σας δε ζηλεύουμε την αφροσύνη σας**. Πραγματικά οι Λακεδαιμόνιοι στις μεταξύ τους σχέσεις και στις συνήθειες του τόπου τους δείχνονται πολύ ενάρετοι. Για τη συμπεριφορά τους όμως απέναντι σ τους άλλους, μόλο που θα 'χε κανείς πολλά να πει για το πώς φέρονται, θα μπορούσε πολύ καλά να τα συνοψίσει αν έλεγε ότι, από όλους τους ανθρώπους που ξέρουμε, αυτοί δείχνουν ολοφάνερα ότι θεωρούν τα **ευχάριστα έντιμα και τα συμφέροντα δίκαια.** Και αλήθεια, η τέτοια νοοτροπία τους δεν είναι καθόλου ευνοϊκή προς τις τωρινές παράλογες ελπίδες σας για σωτηρία.

106.ΜΗΛ. Αλλά εμείς γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έχουμε αυτή τη στιγμή πιο πολύ την πεποίθηση ότι οι Λακεδαιμόνιοι, για το συμφέρον το δικό τους, δε θα θελήσουν να προδώσουν τους Μήλιους, που είναι άποικοί τους, και να φτάσουν να γίνουν αναξιόπιστοι σους φίλους τους Έλληνες κι ωφέλιμοι στους εχθρούς τους.

107. ΑΘ. Και δε νομίζετε ότι το συμφέρον βρίσκεται στην ασφάλεια, ενώ το δίκαιο και το έντιμο κατορθώνονται με κινδύνους τους οποίους οι Λακεδαιμόνιοι, τις περισσότερες φορές, ελάχιστα αποτολμούν;

108. ΜΗΛ. Αλλά νομίζουμε ότι και τους κινδύνους για χάρη μας θα αναλάβουν αυτοί πιο πρόθυμα, κι ότι θα θεωρήσουν πως είναι πιο σίγουροι αν για μας κι όχι για τους άλλους τους αναλάβαιναν, τόσο γιατί για τις πολεμικές επιχειρήσεις βρισκόμαστε κοντά στην Πελοπόννησο όσο και γιατί στα φρονήματα, εξαιτίας της φυλετικής συγγένειας, είμαστε πιο αξιόπιστοι από άλλους.

109. ΑΘ. Εγγύηση γι' αυτούς που θα συμπολεμήσουν δεν είναι η φιλική διάθεση αυτών που τους καλούν, αλλά αν υπερέχουν σε πραγματική δύναμη. Κι αυτό το λογαριάζουν οι Λακεδαιμόνιοι περισσότερο από κάθε άλλον (από έλλειψη άλλωστε εμπιστοσύνης στη δική τους ετοιμασία, μονάχα με πολλούς συμμάχους εκστρατεύουν εναντίον των γειτόνων τους), ώστε δε φαίνεται πιθανό ότι αυτοί θα στείλουν στρατό σ' ένα νησί την ώρα που είμαστε εμείς θαλασσοκράτορες.

110. ΜΗΛ. Αλλά θα μπορούσαν να στείλουν κι άλλους. Κι ακόμη το Κρητικό πέλαγος είναι πλατύ και μέσα σ' αυτό είναι πιο δύσκολο οι θαλασσοκράτορες να συλλάβουν παρά να σωθούν αυτοί που θέλουν να

ξεφύγουν. Κι αν όμως αποτύχαιναν σ' αυτό, θα μπορούσαν να στραφούν εναντίον της γης σας κι εναντίον των υπόλοιπων συμμάχων σας, σε όσους δεν έφτασε ο Βρασίδας. Και τότε θα έχετε να αγωνισθείτε όχι μόνο για μια χώρα που δε σας ανήκε ποτέ, αλλά για πράγματα πιο δικά σας, τη συμμαχία σας και τη γη σας.

111. ΑΘ. Ξέρετε από την πείρα σας πως απ' αυτό κάτι μπορεί να συμβεί, αλλά δεν αγνοείτε επίσης ότι οι Αθηναίοι ποτέ ως σήμερα δεν αποτραβήχτηκαν από καμιά πολιορκία, επειδή φοβήθηκαν άλλους. **Παρατηρούμε όμως ότι ενώ είπατε ότι θα σκεφτείτε για τη σωτηρία σας, στην πιο πλατιά συζήτηση δεν έχετε πει τίποτε στο οποίο βασισμένοι λογικοί άνθρωποι θα πίστευαν ότι μπορούν να σωθούν , αλλά τα πιο δυνατά σας στηρίγματα είναι μελλοντικές ελπίδες**, ενώ τα μέσα που έχετε είναι πολύ μικρά για να υπερισχύσετε, αν συγκριθούν με εκείνα που αυτή τη στιγμή βρίσκονται παραταγμένα εναντίον σας. Και δείχνετε μεγάλη απερισκεψία αν, αφού ζητήσετε να αποσυρθούμε, δεν αποφασίσετε όσο ακόμη είναι καιρός κάτι άλλο πιο φρόνιμο απ' αυτά. Να μην πάει ο νους σας στη ντροπή που τόσο συχνά καταστρέφει τους ανθρώπους, όταν αντιμετωπίζουν κινδύνους φανερούς και ταπεινωτικούς. Γιατί πολλούς, ενώ ήταν ακόμη σε θέση να ιδούν καθαρά σε ποιους κινδύνους οδηγούνταν, τους παρέσυρε η δύναμη μιας ελκυστικής λέξης, της λεγόμενης ντροπής, και, νικημένοι απ' τη λέξη, στην πράξη έπεσαν θεληματικά σε αγιάτρευτες συφορές κι ακόμη απόχτησαν ντροπή πιο ταπεινωτική, αφού αυτή ήταν αποτέλεσμα ανοησίας παρά τύχης. Αυτό σεις, αν σκεφτείτε φρόνιμα, θα το αποφύγετε και δε θα νομίστε άπρεπο να υποχωρήσετε στην πολιτεία την πιο δυνατή που σας προτείνει όρους λογικούς, να γίνετε δηλαδή σύμμαχοί της πληρώνοντας φόρο, διατηρώντας τη χώρα σας, και, ενώ σας δίνεται η εκλογή ανάμεσα στον πόλεμο και στην ασφάλεια, εσείς να διαλέξετε τα χειρότερα επιζητώντας να φανείτε ανώτεροι. **Γιατί όσοι στους ίσους δεν υποχωρούν, στους δυνατότερους φέρνονται φρόνιμα και στους κατώτερους δείχνονται μετριοπαθείς, αυτοί πιο πολύ προκόβουν.** Σκεφτείτε, λοιπόν, όταν εμείς αποσυρθούμε, και συλλογιστείτε πολλές φορές ότι αποφασίζετε για την πατρίδα, για τη μια και μόνη πατρίδα σας, κι ότι απ' τη μιαν αυτή απόφασή σας θα εξαρτηθεί το να ευτυχήσει τούτη ή να δυστυχήσει.

112. Οι Αθηναίοι αποχώρησαν από τη συζήτηση και οι Μήλιοι , όταν μείνανε μόνοι τους, επειδή αποφάσισαν παραπλήσια με εκείνα που έλεγαν πρωτύτερα, αποκρίθηκαν τα εξής: «Ούτε γνώμη διαφορετική από την προηγούμενη έχουμε, Αθηναίοι, ούτε μέσα σε λίγες στιγμές θα στερήσουμε μια πόλη, που υπάρχει εδώ και εφτακόσια χρόνια, από την ελευθερία της, αλλά έχοντας εμπιστοσύνη στην τύχη, που χάρη στην εύνοια των θεών την προστατεύει ως τώρα, και στη βοήθεια των ανθρώπων, ιδιαίτερα των Λακεδαιμονίων, θα προσπαθήσουμε να τη

σώσουμε. Σας προτείνουμε όμως να είμαστε φίλοι σας, εχθροί με κανένα από τους δυο σας, και να φύγετε από τη γη μας, αφού κάνουμε συνθήκη που θα την κρίνουμε ωφέλιμη και στους δυο μας».

113.Οι Μήλιοι λοιπόν τόσα μονάχα αποκρίθηκαν. Οι Αθηναίοι αποχωρώντας πια οριστικά από τις διαπραγματεύσεις είπαν: «Πραγματικά, όπως νομίζουμε ύστερα από την απόφασή σας αυτή, είστε οι μόνοι που κρίνετε τα μελλοντικά πιο καθαρά από αυτά που βλέπετε μπροστά στα μάτια σας, και τα άγνωστα, επειδή τα θέλετε, τα θεωρείτε σαν να γίνονται στην πραγματικότητα. Τα έχετε παίξει όλα και - στηριγμένοι ολότελα στους Λακεδαιμόνιους, την τύχη και τις ελπίδες - θα τα χάσετε όλα».

114. Οι Αθηναίοι πρέσβεις γύρισαν στο στρατόπεδο και οι στρατηγοί, αφού οι Μήλιοι δεν υποχωρούσαν σε τίποτε, άρχισαν αμέσως τις εχθροπραξίες, κι αφού μοίρασαν τη δουλειά στα στρατιωτικά τμήματα της κάθε πόλης, έζωσαν κυκλικά με τείχος τους Μήλιους. Ύστερα οι Αθηναίοι άφησαν φρουρά από δικούς τους στρατιώτες και συμμάχους, στη στεριά και τη θάλασσα, κι έφυγαν με το μεγαλύτερο μέρος του στρατού. Οι υπόλοιποι έμειναν και πολιορκούσαν τον τόπο.

116…Την ίδια εποχή οι Μήλιοι πάλι σε άλλο σημείο κυρίεψαν ένα μέρος από το τείχος των Αθηναίων που τους έζωνε, όπου οι φρουροί δεν ήταν πολλοί. Ύστερα από το γεγονός αυτό ήρθε κι άλλος στρατός από την Αθήνα, με αρχηγό το Φιλοκράτη του Δημέα. Και οι Μήλιοι, επειδή πολιορκούνταν πια πολύ στενά, έγινε μάλιστα και κάποια προδοσία από ανάμεσά τους, συνθηκολόγησαν με τους Αθηναίους με τον όρο να αποφασίσουν εκείνοι για την τύχη τους. Κι αυτοί σκότωσαν όσους Μήλιους ενήλικους έπιασαν, κι έκαμαν δούλους τα παιδιά και τις γυναίκες. Το νησί το αποικίσανε οι ίδιοι στέλνοντας αργότερα πεντακόσιους αποίκους (Θουκυδίδη, Ε 84-116).

Β΄. Όλες οι υπογραμμίσεις στο κείμενο μπήκαν από το συντάκτη του άρθρου τούτου. Όμως ολόκληρος ο διάλογος αποτελεί κορυφαία έκφραση της σκληρότητας ενός πολέμου, που ο Θουκυδίδης και σε άλλη περίσταση βρήκε την ευκαιρία να την αφηγηθεί και να την αναλύσει με σελίδες που επίσης διατηρούν οδυνηρή επικαιρότητα για τον κόσμο μας. [Πρόκειται για τα κεφάλαια Γ΄82-83, που οι ερμηνευτές τα επιγράφουν : **Παθολογία του πολέμου**] .

Είναι όμως ιστορικά φρόνιμο και κοινωνικά ενδιαφέρον να αναρωτηθούμε: είναι ο πόλεμος που έχει εξαγριώσει τα ήθη των ανθρώπων, ώστε με τόση ιταμότητα οι Αθηναίοι (στο περιστατικό που μας απασχολεί) να ζητούν την υποταγή μιας μικρής ουδέτερης πόλης και στην άρνηση των κατοίκων της να απαντούν με φονικό μαχαίρι; Ή έχουν ίσως συντελέσει σταδιακά και αδιόρατα και άλλοι παράγοντες; Ίσως είναι σκόπιμο – πριν διατυπώσουμε ετυμηγορία- να παρακολουθήσουμε

κάποιους άλλους θεσμούς της αθηναϊκής κοινωνίας, που οδήγησαν βέβαια στο μεγαλείο της Αθήνας, ίσως όμως και να καλλιέργησαν σιγά σιγά και βαθμιαία **τη λατρεία της δύναμης, τα άδικα συμφέροντα, την πολιτική μυωπία,** μια πολιτική συμπεριφορά χωρίς αναφορά στη δικαιοσύνη αλλά μόνο στο συμφέρον, στις εσωτερικές και στις εξωτερικές σχέσεις.

1. Μελετώντας ένα μόνο **θεσμό** και τις επιπτώσεις του στη συμπεριφορά των Αθηναίων[2] είναι πιθανό ότι θα βρούμε όχι μόνο ερμηνεία για τα όσα είπαν και έπραξαν οι Αθηναίοι στη διάρκεια του πολέμου αλλά και αφορμή για να αξιολογήσουμε γενικότερα **πόσο οι θεσμοί μιας κοινωνίας επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανθρώπων**. Έτσι, η έρευνά μας δε θα είναι μόνο ή κυρίως ιστορική αλλά και κοινωνιολογική[3], στο βαθμό βέβαια που επιτρέπει η περιορισμένη κοινωνιολογική παιδεία του γράφοντος.

Παρακολουθούμε λοιπόν τις εξελίξεις ή μάλλον τις θεμελιακές αλλαγές που συντελέστηκαν στην αθηναϊκή κοινωνία ύστερα από το 478 π.Χ. , που η Αθήνα είχε την αρχηγία της συμμαχίας. Η συμμαχία είχε χαρακτήρα αμυντικό και επιθετικό, ενάντια σε οποιονδήποτε που θα απειλούσε την ανεξαρτησία των μελών της, που έφτασαν να είναι 400 πόλεις. Έδρα της συμμαχίας ορίστηκε η **Δήλος**. Εκεί συνεδρίαζαν οι αντιπρόσωποι των πόλεων – μελών και είχαν όλοι ίση ψήφο. Όλα τα μέλη της είχαν υποχρέωση να συμβάλλουν με πολεμικά πλοία ή να καταβάλλουν ετήσιο φόρο στο συμμαχικό ταμείο (που φυλασσόταν στο ιερό του Απόλλωνα στη Δήλο). Ο αριθμός των πλοίων ή το ύψος του φόρου καθοριζόταν με διμερή συμφωνία ανάμεσα στην Αθήνα και σε κάθε πόλη – μέλος χωριστά, κάθε 4 χρόνια. Έτσι, η Αθήνα είχε θέση ηγεμονική μέσα στη συμμαχία από την αρχή της συγκρότησής της, αν λάβουμε υπόψη και τα παρακάτω: οι δέκα **ελληνοταμίες** (μεγαλόστομη ονομασία που έδειχνε επεκτατική διάθεση), που διαχειρίζονταν τα χρήματα της συμμαχίας, ήταν όλοι Αθηναίοι και τις αποφάσεις της συμμαχίας τις εκτελούσε αποκλειστικά η Αθήνα[4], που διατηρούσε -με τα πλοία και τα χρήματα των συμμάχων- ετοιμοκίνητο στόλο.

Με τα χρήματα της Συμμαχίας (460 τάλαντα αρχικά, διπλάσια αργότερα και σχεδόν τριπλάσια στα χρόνια του Πελοποννησιακού

---

[2]Το θέμα αυτό το έχω πραγματευτεί, από ιστορική σκοπιά, με ένα άλλο δοκίμιο: **Αναζήτηση των κινήτρων της ανθρώπινης δράσης**, δημοσιευμένο στο βιβλίο: **Διδασκαλία της Αρχαίας Γραμματείας**, Αθήνα 1981

[3] Ίσως δικαιολογείται ο ερμηνευτικός αυτός προσανατολισμός και για το λόγο ότι τώρα μπαίνει στα σχολικά προγράμματα το μάθημα της Κοινωνιολογίας, που ένα βασικό κεφάλαιό του θα είναι βέβαια η λειτουργία των θεσμών (πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και άλλων).

[4] Β. Κρεμμυδά –Σοφ. Μαρκιανού, **Ο Αρχαίος Κόσμος**, Αθήνα 1982, σελ. 224.

Πολέμου, 431-404) οι Αθηναίοι ναυπηγούσαν πλοία (σε δικά τους ναυπηγεία), πλήρωναν ναύτες (Αθηναίους), έφτιαχναν εξαρτήματα και οπλισμό (σε αθηναϊκά εργαστήρια). Έτσι, η οικονομική ζωή της Αθήνας προσανατολίστηκε ως ένα βαθμό και εξαρτήθηκε από τα συμμαχικά τάλαντα. Επιπλέον, με την παρουσία του στόλου άνοιγαν εμπορικοί δρόμοι και αγορές για τα γεωργικά και βιοτεχνικά προϊόντα των Αθηναίων ή για την προμήθεια της Αθήνας με τα προϊόντα (σιτάρι λ.χ.) άλλων περιοχών.

Όταν πέρασαν 10-15 χρόνια και ο περσικός κίνδυνος απομακρυνόταν ολοένα από τις ελληνικές θάλασσες και από τις συνειδήσεις των Ελλήνων, άρχισαν οι «σύμμαχοι» να δυσφορούν, που αυτοί πλήρωναν «φόρο» στην Αθήνα, και να δυστροπούν. Τότε όμως αυτοί ήταν αδύναμοι απέναντι σε μια πανίσχυρη και πλούσια Αθήνα, που με τις ακούσιες πλέον εισφορές των «συμμάχων» γινόταν διαρκώς πιο δυνατή, πιο πλούσια και γι' αυτό πιο επικίνδυνη. Και κάτι άλλο: είχε στο μεταξύ αλλάξει ο τρόπος σκέψης και δράσης των Αθηναίων: αυτοί που ήταν κάποτε **ελευθερωτές** της Ελλάδας και καμάρωναν γι' αυτό (είναι γνωστό πόσο καυχιόνταν λέγοντας για τα εν Μαραθώνι και Σαλαμίνι έργα των πατέρων τους), άρχισαν τώρα να αντιδρούν βίαια στο **αίτημα απελευθέρωσης** των «συμμάχων» και να περιορίζουν την αυτονομία των συμμάχων και να επιβάλλουν δυναμικά πια την ηγεμονία της Αθήνας. Τη νέα αυτή αντίληψη των Αθηναίων για τη θέση των συμμάχων τους τη δοκίμασαν πρώτοι οι **Νάξιοι** (468 π.Χ.) και λίγο αργότερα (465-63) οι **Θάσιοι**. Τότε ο «συμμαχικός» στόλος, που για τη συντήρησή του πλήρωναν οι «σύμμαχοι», χρησιμοποιήθηκε ενάντια στους «συμμάχους», πρώτα για δυναμική επίδειξη και στη συνέχεια για πολιορκία των «συμμάχων»! Και υποχρεώνονταν οι τελευταίοι: να γκρεμίζουν τα τείχη τους, να παραδίνουν τα πλοία τους και να αποδέχονται και μεγαλύτερη εισφορά στη «Συμμαχία», που ήταν τώρα γι' αυτούς δύναμη Τυραννίας, να δέχονται Αθηναίους **«κληρούχους»** που έπαιρνα μερίδα από τη γη των «συμμάχων» και φυσικά ασκούσαν και καθήκοντα αστυνόμευσης σε βάρος των νέων συμπολιτών τους. Επιπλέον, οι ταπεινωμένοι «σύμμαχοι» αναγκάζονταν να υποχωρούν σε άλλες αξιώσεις των Αθηναίων. Οι **Θάσιοι** λ.χ. απομακρύνθηκαν από τις πλούσιες αποικίες τους στην απέναντι θρακική ακτή. Εκεί ήταν τα ορυχεία του Παγγαίου και εύλογα ενδιαφέρθηκε γι' αυτά η Αθήνα.[5]

---

[5] Αν όλα αυτά σας θυμίζουν κάτι από σύγχρονη γεύση σχέσεων «συμμαχικών» και σύγχρονη «προστασία», στοχαστείτε μήπως τέτοιες παρενέργειες συμβαίνουν στην ιστορία. Οι «σύμμαχοι» και οι «προστάτες» μας «ενδιαφέρονται για το καλό» μας και φυσικά για το καλό της συμμαχίας. Πάντως τον όρο **Αλαζονεία της Δύναμης** τον έπλασε ο αμερικανός πολιτικός J.W. Fullbright με το ομότιτλο βιβλίο του, για να χαρακτηρίσει τη συμπεριφορά της πατρίδας του, όταν είχε αρχίσει να εμπλέκεται στο βιετναμικό πόλεμο, για να σώσει τους βιετναμέζους από γειτονικές «κακοποιές»

Αργότερα οι Αθηναίοι θα πάρουν και σκληρότερα μέτρα. Κατά την αποστασία λ.χ. των **Ερυθρών** οι Αθηναίοι επεμβαίνουν (453/2) να αποκαταστήσουν την ευπρέπεια και τη δημοκρατική τάξη στις Ερυθρές και επιβάλλουν στους βουλευτές της συμμαχικής πόλης από δω και πέρα να ορκίζονται ότι θα υπηρετούν το λαό της πόλης τους και της Αθήνας. Ανάλογο μάθημα θα πάρουν οι **Κολοφώνιοι** (447/6), οι **Χαλκιδαίοι** (446/5), οι **Σάμιοι** (439/8)[6].

Έτσι οικοδομείται το μεγαλείο και υπονομεύεται το μέλλον της Αθήνας. Αργότερα βέβαια όλα αυτά θα τιμωρηθούν, τότε όμως θα έχει γκρεμιστεί και το μεγαλείο της Αθήνας και η ενότητα του Ελληνισμού και θα ξαναγυρίσει ο βάρβαρος για να επιβάλει κάποια ειρήνη στους Έλληνες ως διαιτητής (επικυρίαρχος) αυτός! Ο νους πηγαίνει βέβαια στην **Ανταλκίδεια Ειρήνη (**386 π.Χ.). Θα ξαναγυρίσουμε στο ζήτημα της ταπείνωσης της αλαζονείας των Αθηναίων. Επιστρέφουμε στην αφήγηση: πώς ο θεσμός της συμμαχίας και η λάμψη του χρυσού του συμμαχικού ταμείου καλλιέργησαν συλλογικά την πλεονεξία και παρέσυραν σε πράξεις αδικίας και πρόκλησης, που μια μόνο έκφρασή της περιέχει **ο διάλογος Μηλίων – Αθηναίων.**

Με την πρόφαση ότι το ταμείο της Δήλου μπορούσε αιφνιδιαστικά να απειληθεί από τους Πέρσες, το μετέφεραν οι Αθηναίοι στη δική τους Ακρόπολη υπό την άγρυπνη προστασία της Αθηνάς (454 π.Χ.).

Παράλληλα με αυτές τις πράξεις δυναμικής αυθαιρεσίας βάδιζε η οικονομική διείσδυση κι επιβολή των Αθηναίων. Κορύφωση της τακτικής αυτής αποτελεί **η απόφασή τους να επιβάλουν το δικό τους νόμισμα και μετρικό σύστημα στις συμμαχικές πόλεις** (450-446 π.Χ.). Το σχετικό ψήφισμα είναι μνημείο αμάχητο[7]. Αυτό σήμαινε ότι οι Αθηναίοι ρύθμιζαν τον τρόπο των συναλλαγών, αφού αυτοί μόνοι έκοβαν νόμισμα και όριζαν την αγοραστική του δύναμη. Μπορούσαν έτσι να καμαρώνουν ότι φέρνουν στην πόλη τους όλα τα αγαθά της γης

δυνάμεις. Ο ίδιος όρος, Αλαζονεία της Δύναμης, χαρακτηρίζει με σαφήνεια τώρα την αμερικανική πολιτική. Να υποθέσουμε ότι είναι η αρχή ολέθριων ολισθημάτων;….

[6] Β. Κρεμμυδά –Σοφ. Μαρκιανού, **Ο Αρχαίος Κόσμος**, Αθήνα 1982, σελ. 230

[7] Αντιγράφω από το παραπάνω βιβλίο, σελ. 231: ΜΑΡΤΥΡΙΑ: και από δω και μπρος ο **γραμματέας της Βουλής** να προσθέσει στο βουλευτικό όρκο τα εξής: αν κανείς κόβει νόμισμα από ασήμι και δε χρησιμοποιεί τα αθηναϊκά νομίσματα ή σταθμά ή μέτρα αλλά ξένα νομίσματα και μέτρα και σταθμά, θα τον τιμωρήσω και θα του επιβάλω πρόστιμο σύμφωνα με το παραπάνω ψήφισμα, που πρότεινε ο Κλέαρχος. Επιτρέπεται επίσης σε οποιονδήποτε να επιστρέφει τα ξένα χρήματα που τυχόν έχει και να τα ανταλλάσσει σύμφωνα με τους παραπάνω όρους, όταν θέλει. Και η πόλη αντί για τα χρήματα αυτά θα του δώσει αθηναϊκά νομίσματα και ο καθένας να φέρνει στην Αθήνα τα χρήματά του και να τα καταθέτει στο αργυροκοπείο…

Στο ψήφισμα των Αθηναίων για την επιβολή του αθηναϊκού νομίσματος στις πόλεις της Συμμαχίας περιλαμβάνεται κι αυτός ο όρκος (450-446 π.Χ.)

(εκ πάσης γης τα πάντα). Οικονομικός –νομισματικός επεκτατισμός σε όλο του το μεγαλείο.

Λίγο ύστερα από το 454 έχει ουσιαστικά ολοκληρωθεί η διαδικασία υποδούλωσης των «συμμάχων». Οι Αθηναίοι τερματίζουν τις εχθροπραξίες προς τους Πέρσες (449 π.Χ.), συγκαλούν **Πανελλήνιο Συνέδριο** στην Αθήνα, αρχίζουν τα μεγάλα έργα στην Ακρόπολη (είχαν προσγράψει στην Αθηνά και το 10% από το συμμαχικό φόρο, «το επιδέκατον της θεού είναι» έλεγε το σχετικό ψήφισμα). Κλείνουν ειρήνη με τη Σπάρτη (445 π.Χ.) κι έτσι ρυθμίζουν πιο άνετα τα εσωτερικά της Συμμαχίας. Έχει τώρα αλλάξει τόσο πολύ η συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι στους πρώην συμμάχους. Το 439 π.Χ. ο Περικλής επιβάλλει στους Σάμιους, που είχαν αποστατήσει, όχι μόνο να κατεδαφίσουν τα τείχη και να παραδώσουν το στόλο αλλά και να πληρώσουν –με δόσεις- τα έξοδα της εκστρατείας που έγινε για την υποδούλωσή τους. Υπολογίστηκαν σε 1276 τάλαντα! Ποσό μεγαλύτερο από όσα ήταν στην πιο ληστρική ώρα της η ετήσια κανονική είσπραξη από όλες τις πόλεις μαζί της Συμμαχίας (τετρακόσιες περίπου)[8].

2.Τι είχε συμβεί στην Αθήνα κατά την περίοδο της **Χρυσής πεντηκονταετίας** (478 π.Χ. ίδρυση της Συμμαχίας –431 π.Χ. έναρξη του Πελοποννησιακού Πολέμου**); Είχε αλλάξει ομαδικά ο χαρακτήρας των ανθρώπων εξαιτίας των οικονομικών και πολιτικών θεσμών**, που επικράτησαν τότε, που είχαν άμεσες επιδιώξεις –επιπτώσεις και έμμεσες παρενέργειες. Συγκεκριμένα:

- Οι Αθηναίοι διαχειρίζονταν αυθαίρετα τα χρήματα του ιερού ταμείου.
- Έχτιζαν λαμπρές στην πόλη τους οικοδομές (πρόκειται για έκφραση κυνικού μεγαλείου).
- Οι Αθηναίοι βιοτέχνες προωθούσαν άνετα τα προϊόντα τους προς τις εξαρτημένες πια συμμαχικές αγορές. Οι ίδιοι προμήθευαν όπλα και εξαρτήματα για τα πλοία. Οι γεωργοί και οι έμποροι προωθούσαν τα προϊόντα τους . Οι έμποροι έφερναν όλα τα ξένα αγαθά στην Αθήνα.
- Οι Αθηναίοι πολίτες επάνδρωναν τα πλοία, έπαιρναν μισθούς, κυβερνούσαν λαούς. Οι εργάτες και οι τεχνίτες εργάζονταν για τα δημόσια έργα που κόσμησαν την Αθήνα τότε για να καμαρώνουν οι Αθηναίοι και να θαυμάζουν οι αιώνες.

---

[8] Τι ποσό χρηματικό αντιπροσωπεύουν αυτά τα 1276 τάλαντα μπορεί κανείς να το φανταστεί, αν λάβει υπόψη του τα εξής:

α΄. κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου ο μισθός προσέλκυσης μισθοφόρων από το αντίπαλο στρατόπεδο, άρα υψηλός μισθός σε εμπόλεμη περίοδο έφθασε μια δραχμή τη μέρα.

β΄. Το τάλαντο ήταν 6.000 δραχμές, άρα 6.000 πολεμικά ημερομίσθια.

- Οι Αθηναίοι **κληρούχοι** έπαιρναν κλήρο γης από τους «συμμάχους» και ταυτόχρονα τους επόπτευαν.
- Οι Αθηναίοι πολίτες ως βουλευτές, δικαστές ή εκκλησιαστές (όταν δηλαδή μετείχαν στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου) εισέπρατταν ημερομίσθιο από τα χρήματα της συμμαχίας (κάτι που έφθειρε συνειδήσεις κατά την κρίση του Σωκράτη).

Δεν είναι περίεργο λοιπόν αν έγινε γι' αυτούς η διατήρηση της συμμαχίας υπόθεση ιερή, που όφειλαν γι' αυτή να χρησιμοποιούν κάθε μέσο, χωρίς ηθικούς φραγμούς, με βία απροκάλυπτη, αν το έφερνε η ανάγκη.

Καθόλου περίεργο ακόμη αν καλλιέργησαν τη σκέψη ότι σώζουν την Ελλάδα κι ευεργετούν τους «συμμάχους» με το να τους εκμεταλλεύονται. Με τις κοινωνιολογικές αποκαλύψεις της δικής μας εποχής θα μπορούσαμε να πούμε ότι: **οι θεσμοί ως πλαίσια ζωής και έκφρασης συμφερόντων διαμορφώνουν των ανθρώπων τη συνείδηση και άρα τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τους άλλους συνανθρώπους και διαμορφώνουν τον κώδικα της συμπεριφοράς τους.**

Παράλληλα με τις «συμμαχικές σχέσεις» εξελίσσονταν η εσωτερική πολιτική ζωή στην Αθήνα. Ο λαός μέσα σε μια 20ετία απ' την ίδρυση της συμμαχίας αποψίλωσε τον **Άρειο Πάγο**, θεσμό αριστοκρατικό, από όλες σχεδόν τις ουσιαστικές αρμοδιότητές του. Τον διατήρησε μάλλον ως διακοσμητικό παραδοσιακό σώμα. Και ολοκλήρωσε τις δημοκρατικές επιδιώξεις: άμεση συμμετοχή όλων των ελεύθερων Αθηναίων πολιτών στα κοινά, ουσιαστική εξουσία του Δήμου, νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική. Δεν προχώρησε όμως ο λαός της Αθήνας σε ριζικότερες κοινωνικές ανακατατάξεις. Οι αριστοκρατικοί, που υπολογίζεται ότι αποτελούσαν περίπου το 3% του νόμιμου πληθυσμού της Αθήνας, διατηρούν ανενόχλητα τα αγαθά τους και επηρεάζουν την πολιτική και –αργότερα- θα υπονομεύσουν το δημοκρατικό πολίτευμα. Δεν είναι το φαινόμενο δυσεξήγητο: ο λαός και ειδικότερα οι εμποροναυτικοί και βιοτεχνικοί κύκλοι της Αθήνας (**η αστική τάξη της εποχής) ενδιαφέρονται περισσότερο για τη διατήρηση και επέκταση της συμμαχίας,** αφού έχουν πια εξασφαλίσει τη συμμετοχή τους στην εξουσία. Η συμμαχία δίνει πλούτο, δύναμη, μεγαλείο, προνόμια. **Η Αθήνα είναι δημοκρατία στο εσωτερικό (για τους ελεύθερους πολίτες μόνο) ηγεμονία τυραννική στο εξωτερικό (για τις «σύμμαχες» ελληνικές πόλεις).** Και η διάκριση των πολιτών σε ελεύθερους, δούλους, μέτοικους διατηρείται και ενισχύεται.

Μέσα σε αυτό το κλίμα εσωτερικής κα εξωτερικής πολιτικής, όπου ο «**Αθηναίος πολίτης**» είναι κυρίαρχος και προνομιούχος, δεν είναι παράξενο που οι Αθηναίοι ψήφισαν το 451/50 πρόταση του Περικλή

που περιόριζε το δικαίωμα του **Αθηναίου πολίτη** μόνο σε όσους γεννιούνταν από πατέρα και μάνα ελεύθερους πολίτες της Αθήνας (εξ αμφοίν Αθηναίοιν). Αυτοί ήταν οι **προνομιούχοι** της αθηναϊκής κοινωνίας, άρα και της αθηναϊκής συμμαχίας, αυτοί ήταν που νέμονταν «εκ πάσης γης τα πάντα», όπως θα καυχηθεί αργότερα ο Περικλής μιλώντας στην αρχή της δύσης της Αθήνας (**Επιτάφιος** για τους πρώτους νεκρούς του Πελοποννησιακού Πολέμου, 429 π.Χ.).

Οι **μέτοικοι** και οι **δούλοι,** που αποτελούσαν, σύμφωνα με όλους τους υπολογισμούς το μισό πληθυσμό της Αθήνας –Αττικής, και που αυτοί κυρίως ασκούσαν έργα παραγωγικά, αυτοί είχαν μόνο δεσμεύσεις και υποχρεώσεις. Και πολύ δύσκολα μπορούσαν να προαχθούν κοινωνικά, εφόσον θα είχαν προσφέρει σπουδαίες υπηρεσίες στην Αθήνα. Μόνο στις δύσκολες μέρες του **μεγάλου πολέμου**, προς το τέλος του 5^{ου} αιώνα, όταν πια ή Αθήνα έπασχε από λειψανδρία **και η ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη άρχισε να είναι λιγότερο προνόμιο και περισσότερο ευθύνη και βαριά προσδοκία,** τότε μόνο οι Αθηναίοι αποφάσισαν να διευκολύνουν την κοινωνική άνοδο των μετοίκων και των δούλων[9].

Αν συνοψίσουμε τις εξελίξεις που σημειώσαμε ως εδώ στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Αθήνας και προσθέσουμε την **καχυποψία και τη σκληρότητα** και την απροκάλυπτη αποχαλίνωση της βίας, που φέρνει ή μάλλον που δικαιολογεί ο πόλεμος, τότε δε θα είναι δύσκολο να εννοήσουμε και να εντάξουμε μέσα στις ιστορικές εξελίξεις της εποχής την **κορύφωση πολιτικού κυνισμού και τραγικότητας**, που σημειώθηκε στη Μήλο την άνοιξη του 416 π.Χ.. Την έκφραση **πολιτικού κυνισμού** προσγράφουμε βέβαια στους Αθηναίους για τον αλαζονικό τρόπο που εκμεταλλεύονται τη δύναμή τους και περιφρονούν κάθε έννοια δικαίου. Η **τραγικότητα** αναφέρεται στους Μήλιους που ζουν ειρηνικά και ανενόχλητα και –όντας αδύναμοι μπροστά σε δυνατούς- επικαλέστηκαν τη δικαιοσύνη και διαπίστωσαν με τρόπο οδυνηρό πόσο «δίκιο έχει ο δυνατός» άμεσα, ανεξάρτητα από το ότι τον περιμένει η συντριβή λίγο παρακάτω, ανεξάρτητα από το ότι **ο δυνατός θα συντριβεί άκλαυτος και κάτω από τα χειροκροτήματα όλων των αδικημένων ή των απειλούμενων με νέες αδικίες.** Και είναι η τραγικότητα ακόμα πιο μεγάλη, αν συγκριθεί **με το μεγαλείο της**

---

[9] Αξίζει να σημειώσουμε ένα παραλληλισμό. Ανάλογες εξελίξεις σημειώθηκαν αργότερα στη Ρώμη. Το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη, που το διεκδίκησαν με αιματηρές προσπάθειες οι κάτοικοι της Ιταλίας από τους προνομιούχους κατοίκους της Ρώμης, παραχωρήθηκε τελικά **σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας,** που τότε περιλάμβανε όλες τις χώρες γύρω από τη μεσογειακή λεκάνη (το δικαίωμα του **ρωμαίου πολίτη**) παραχωρήθηκε το 212 μ.Χ. , όταν πια η Ρώμη βάδιζε προς την εσωτερική αναρχία και αποσύνθεση.

θαρραλέας απάντησης των Μηλίων στην αθηναϊκή πρόκληση (βιβλίο 5, κεφ. 112), απάντηση που θύμιζε κι άλλες μεγάλες ώρες ιστορίας.

Ερμηνεύουμε λοιπόν τη συμπεριφορά των Αθηναίων προς τους Μήλιους το 416 π.Χ. ως συνέπεια ορισμένων παραγόντων – θεσμών: οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών, παιδευτικών, **που διαμόρφωσαν τη συνείδηση του αθηναίου πολίτη** έτσι που κίνητρα δράσης και κριτήρια απόφασης να είναι : η διατήρηση και αύξηση της εξουσίας, η λατρεία της δύναμης, η απροσχημάτιστη και αδίστακτη χρησιμοποίηση της βίας, **η αλαζονεία της δύναμης**, όπως επιγραμματικά χαρακτήρισε το σύγχρονο επεκτατισμό ο αμερικανός πολιτικός J.W.Fullbright (βλέπε σημείωση 6).

Η ανθρώπινη συνείδηση έχει ιστορικότητα, πλάθεται μέσα στις ιστορικές περιστάσεις, διαμορφώνεται από τους θεσμούς και τις περιστάσεις και προβάλλει κάθε φορά η ανθρώπινη συνείδηση τις επιλογές της ως ανάγκες της ιστορικής στιγμής, ως αξίες ζωής.

3. Επιστρέφουμε λοιπόν σε μια απαρίθμηση των θεσμών που διαμόρφωσαν τον Αθηναίο διαπραγματευτή που μετείχε στο διάλογο Μηλίων – Αθηναίων την άνοιξη του 416 π.Χ.

α΄. Η επεκτατικότητα και επιθετικότητα που διαπιστώσαμε στην ιστορία της Αθήνας από το 478 π.Χ ως το 416 π.Χ. δεν έχει σχέση με έμφυτα γνωρίσματα των ανθρώπων. Απορρέει από τους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς του. Αυτοί οι θεσμοί διαμορφώνουν τη βούληση και δράση των ανθρώπων, ατομική και συλλογική. Συγκεκριμένα, για τους Αθηναίους: **αφότου η γεωργική – κλειστή οικονομία τους εξελίχτηκε σε εμπορευματική – κεφαλαιοκρατική (**θεσμοί οικονομικοί**)** από την εποχή του Θεμιστοκλή και νωρίτερα, **η αναζήτηση αγορών για την προώθηση των δικών τους προϊόντων (γεωργικών και βιοτεχνικών) ήταν συνέπεια «φυσιολογική»**. Και, όταν ιδρύθηκε η «συμμαχία» (478 π.Χ., θεσμός πολιτικός) το να χρησιμοποιήσουν τη νέα δύναμη για εξυπηρέτηση της οικονομικής πολιτικής τους ήταν επίσης πορεία «λογική». Όταν τα συμφέροντα του κάθε πολίτη (του παραγωγού εξαγώγιμων γεωργικών προϊόντων, του βιοτέχνη, του ναύτη, του πολιτικού, του δικαστή, του βουλευτή, του εκκλησιαστή) συνδέθηκαν άμεσα με τη «δυναμική» αξιοποίηση της «συμμαχίας», τότε πια ο κάθε πολίτης «φρόνιμο» ήταν να σκέπτεται και να αποφασίζει για τη χρησιμοποίηση των «συμμάχων» για τα συμφέροντα τα δικά του, που θα μπορούσε κατά περίπτωση να τα θεωρεί συλλογικά συμφέροντα του Δήμου της Αθήνας να τα υψώνει σε κρατική ιδεολογία, όπως θα έλεγε η σύγχρονη ορολογία. Τα επιμέρους συμφέροντα διαμόρφωναν στην Εκκλησία του Δήμου τη συλλογική βούληση. Η συλλογική βούληση και απόφαση δυνάμωνε με τη σειρά της τον τρόπο σκέψης των ατόμων. Έτσι διαμορφωνόταν η πολιτική ηθική

που επηρέαζε την πολιτική ζωή, εσωτερική και εξωτερική. Ο **επεκτατισμός της Αθήνας** και η πολιτική συμπεριφορά της απέναντι σε εχθρούς, ουδέτερους και συμμάχους ακόμη, ήταν «φυσιολογικό» αποκύημα θεσμών που κυκλοφόρησαν «νόμιμα» τα 50-60 χρόνια που είχαν μεσολαβήσει από το 478 ως το 416 π.Χ. Της κυοφορίας εκείνης τέκνο ήταν **ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός**, με όλες τις οικονομικές, πολιτικές, ηθικές κατηγορίες που περικλείει ο όρος αυτός (αναχρονιστικά χρησιμοποιημένος, όχι όμως άστοχα)[10]. Και του ιμπεριαλισμού αυτού τέκνα ήταν οι Αθηναίοι που «διαπραγματεύτηκαν» με τους Μήλιους και οι υπόλοιποι που ψήφισαν ένα χρόνο αργότερα τη σικελική εκστρατεία[11]. Αξίζει να διαβάσει κανείς το κεφάλαιο 6, 24 του Θουκυδίδη και να προσέξει ότι ο ιστορικός κατατάσσει όλους που εγκρίνανε την τυχοδιωκτική εκείνη περιπέτεια σε τρεις κατηγορίες: **εκείνους** που είχαν μεγαλώσει με όλα τα αγαθά της γης χωρίς να ιδρώνουν γι' αυτά, **εκείνους** που είχαν τυφλωθεί από την αλαζονεία της δύναμης και δε φαντάζονταν την περίπτωση αποτυχίας, **εκείνους** τέλος (τους πιο πολλούς) που περίμεναν από την εκστρατεία μισθούς, λεηλασία, φόρους…

Όλα αυτά –μην ανησυχήσετε- δεν καταργούν την **ανθρώπινη ελευθερία,** που με τόση περιπάθεια συχνά την αναφέρουμε, χωρίς να στοχαζόμαστε πόσο ακριβή και ευπαθής υπόθεση είναι. Μεταθέτουν το πρόβλημα της ελευθερίας και της ανθρώπινης ευθύνης σε επίπεδο πιο υψηλό και σεβαστό, που εδώ δεν είναι εύκολο να το αναλύσουμε ικανοποιητικά. Στο επίπεδο όπου οι άνθρωποι **σχεδιάζουν θεσμούς** και οφείλουν να μελετούν τη λειτουργία και τις παρενέργειές τους έγκαιρα, **γιατί οι θεσμοί με τη σειρά τους** διαμορφώνουν ή τουλάχιστον επηρεάζουν – βαθμιαία αδιόρατα και ουσιαστικά – τον τρόπο σκέψης και δράσης των ανθρώπων.

β΄. Ο πόλεμος βίαιος διδάσκαλος ή η κακοδαιμονία του πολέμου.

---

[10] Δεν είναι τυχαίο που έτσι χαρακτηρίζουν την αθηναϊκή πολιτική σοβαροί μελετητές σήμερα κι έτσι επιγράφουν της σχετικές μελέτες τους. Περιοριζόμαστε εδώ να μνημονεύσουμε τις εργασίες των: Jacqueline de Romilly και Georges Meautis, που χρησιμοποίησαν τον ίδιο ακριβώς τίτλο μελέτης: **Thucydide et l' impériasisme Athénien** (το 1947 και το1964 αντίστοιχα). Την εργασία του δεύτερου έχει μεταφράσει η κ. Ξένη Οικονομοπούλου. Το έργο και των δυο, από τη σκοπιά που εμείς εδώ συζητάμε, το έχει εύστοχα αναλύσει ο Ηλίας Ηλιού στο βιβλίο του: **Το Μήνυμα του Θουκυδίδη,** Αθήνα 1980, σελ. 138 και πέρα.

[11] Αν έχετε υπομονή μπορείτε να βρείτε σκέψεις συναφείς στο βιβλίο: Φ.Κ.Βώρου, **Δοκίμια Εισαγωγής στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία**, Αθήνα 1982 (τυπώθηκε για λογαριασμό του περιοδικού Νέα Παιδεία και διανεμήθηκε δωρεάν στους συνδρομητές του).

Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου οι Σπαρτιάτες εμφανίζονταν ελευθερωτές των Ελλήνων από την ηγεμονία – ζυγό των Αθηναίων, οπότε οι Αθηναίοι αντιμετώπιζαν μόνιμα και τους αντιπάλους και τις **«αποστασίες»** των συμμάχων. Και γίνονταν ολοένα πιο σκληροί στην αντιμετώπιση τέτοιων κινήσεων. Είναι χαρακτηριστική η συμπεριφορά τους στην περίπτωση «αποστασίας» των Μυτιληναίων. Τότε ο δήμος της Αθήνας αποφάσισε στα γρήγορα σφαγή όλου του αρσενικού πληθυσμού. Την επόμενη μέρα μετρίασε τη φοβερή απόφαση περιορίζοντας την ποινή μόνο στους πρωταίτιους. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι βρήκαν πάρα πολλούς πρωταίτιους (1000) και τους έσφαξαν!

Τέτοιες και παραπλήσιες αγριότητες έγιναν κι άλλες στη διάρκεια του πολέμου, κι από τι ς δυο πλευρές. Θυμόμαστε πρόχειρα:

-Οι Πλαταιείς έσφαξαν τους αιχμαλώτους Θηβαίους (δράστες βέβαια απρόκλητης επίθεσης).

-Έπειτα οι Θηβαίοι και οι Σπαρτιάτες, νικητές των Πλαταιέων, τηρώντας τα προσχήματα μιας «δίκης» έσφαξαν τους Πλαταιείς.

-Οι Συρακούσιοι ακολούθησαν την πιο βασανιστική και απάνθρωπη μεθοδολογία για την εξόντωση των νικημένων Αθηναίων, μέσα στον ακάλυπτο χώρο των λατομείων της περιοχής, όπου η πείνα, η δίψα, η ακαθαρσία και οι μεταλλαγές θερμοκρασίας επιτέλεσαν το βασανιστικό έργο του αργού θανάτου.

-Την ιδιαίτερη αγριότητα των εμφύλιων στάσεων τη ζωγράφισε ο Θουκυδίδης με ενάργεια στα **Κερκυραϊκά.** Ανέλυσε γενικότερα την **κακοδαιμονία του πολέμου**[12] και διατύπωσε επιγραμματικά την ετυμηγορία του: **βίαιος διδάσκαλος πόλεμος.**

Όμως, από όσα αφηγηθήκαμε πιο πάνω, προκύπτει ότι ο πόλεμος είναι αποτέλεσμα θεσμών της ειρήνης: οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών. Στην περίπτωση που μελετάμε η Αθηναϊκή Συμμαχία ως θεσμός κατ' αρχήν αμυντικός, με όλες τις παρεκκλίσεις και παρενέργειες που σημειώσαμε και με τη συνενέργεια των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών θεσμών της Αθήνας τον καιρό της ειρήνης, γέννησε σταδιακά:

-δυσφορία δικαιολογημένη των συμμάχων

-επεκτατισμό ασταμάτητο των Αθηναίων

-αποστασίες των συμμάχων

-αλαζονεία της αθηναϊκής δύναμης και μεταμόρφωση του χαρακτήρα των ανθρώπων (ανατροπή των αξιών και των κριτηρίων δράσης, νέα ηθική – πολιτική συνείδηση χωρίς ενδοιασμούς)

---

[12] Θουκυδίδη 3, 82-83. Βλέπε: Α. Γεωργοπαπαδάκου, Εκλεκτά μέρη από το Θουκυδίδη, κεφάλαιο:**Παθολογία του πολέμου**. Σελ. 266-275.

-διαρκή κίνδυνο για τις άλλες πόλεις, που παρακολουθούσαν έντρομες τον αθηναϊκό επεκτατισμό και τη νέα ηθική τάξη – πορεία της Αθήνας προς την αυτοκαταστροφή: πόλεμος προς όλους: εχθρούς, ουδέτερους (π.χ. Μήλιους) και υπηκόους. Και ο πόλεμος με τη σειρά του έγινε **βίαιος διδάσκαλος**.

γ΄. Η λογική του ανθρώπου στην υπηρεσία της βούλησής του για δικαίωση των πράξεών του.

Όταν λοιπόν η βούληση, ατομική ή συλλογική, είναι προσανατολισμένη προς την άδικη πράξη, με χρήση της βίας και εκμετάλλευση όλων των περιστάσεων, γιατί έτσι διαμορφώθηκε η βούληση μέσα σε ορισμένους θεσμούς και περιστάσεις, τότε πια **ο ανθρώπινος λόγος επιστρατεύεται για να δικαιολογήσει την αδικοπραγία** και τα ανομήματα, που τα έχει προηγούμενα επωάσει η βούληση και τα έχει αποδεχτεί η διαμορφωμένη από τους θεσμούς συνείδηση.

Αυτή ακριβώς η εσωτερική, συνειδησιακή διεργασία μπορούμε να πούμε ότι προηγήθηκε, από το 478 ως το 416 π. Χ., και εκφράστηκε με το διάλογο Αθηναίων – Μηλίων. Η **λογική** των Αθηναίων, λογική της δύναμης, του κυνισμού, **της αλαζονείας**, ενισχυμένη και από την «κακοδαιμονία του πολέμου» βρίσκει επιχειρηματολογία για καταπάτηση της δικαιοσύνης, φέρεται ανενδοίαστα και απροσχημάτιστα προς αυτοδικαίωση και …αυτοκαταστροφή.

Αυτή είναι η αναγκαιότητα της δύναμης: φέρεται προς την αλαζονεία, την αδικία, την καταστροφή. Αυτή είναι η αναγκαιότητα των πραγμάτων: επεκτατισμός ασταμάτητος, αδηφαγία χωρίς ηθικούς φραγμούς, αποθέωση του κυνισμού, ώσπου φτάνει μπροστά σε κάποιο γκρεμό (όπως στη Μήλο ή τη Σικελία).

δ΄. Εξιλασμός. Η Μήλος ήταν μια στιγμή μόνο δοκιμασίας του αθηναϊκού κυνικού επεκτατισμού. Το επόμενο βήμα ήταν η «σικελική εκστρατεία», όπου **ο άδικος λόγος βρήκε τον τιμωρό του**. Είναι γνωστή η καταστροφή και η τελική πτώση του αθηναϊκού επεκτατισμού. Η τελευταία πράξη παίχτηκε στην Αθήνα, ύστερα από την τελευταία ήττα του αθηναϊκού στόλου στην περιοχή των Στενών (Αιγός Ποταμούς, 404 π.Χ.). το θλιβερό άγγελμα της μεγάλης ήττας το έφερε το ιερό πλοίο **Πάραλος.** Δεν έμεναν πια ελπίδες σωτηρίας. Οι Αθηναίοι περίμεναν τώρα το νικητή να τους τιμωρήσει για όλα τα αμαρτήματά τους. Ο Ξενοφώντας σημειώνει στα Ελληνικά του: «Εν δε ταις Αθήναις της Παράλου αφικομένης νυκτός ελέγετο η συμφορά και οιμωγή εκ του Πειραιώς εις το άστυ διήκε (απλωνόταν ο θρήνος από τον Πειραιά προς

την Αθήνα) δια των τειχών, ο έτερος τω ετέρω παραγγέλλων (καθώς ο ένας έλεγε στον άλλο το θλιβερό μαντάτο). Ώστε εκείνης της νυκτός **ουδείς εκοιμήθη, ου μόνον τους απολωλότας πενθούντες αλλά πολλώ μάλλον αυτοί εαυτούς, νομίζοντες πείσεσθαι οία αυτοί εποίησαν Μηλίους….και άλλους πολλούς μικροπολίτας (**γιατί περίμεναν να πάθουν όποια και όσα είχαν κάνει και αυτοί αδικήματα στους Μηλίους…. και πολλούς άλλους κατοίκους μικρών πόλεων των Ελλήνων).

Το όνομα της Μήλου δε θυμίζει μόνο την αλαζονεία της δύναμης. Πέρασε στην ιστορία ως σύμβολο της αναμενόμενης δίκαιης τιμωρίας των ισχυρών για όσα αδικήματα έχουν διαπράξει. Η ώρα της κρίσης έρχεται άφευκτα. Τα γεγονότα του 416 οδηγούν μοιραία στη θρηνωδία του 404 π.Χ.

***

Γ΄. Επίμετρο. Απόδοση δικαιοσύνης σε ένα συκοφαντημένο πνευματικό κίνημα της ίδιας εποχής: τη Σοφιστική.

α΄. Στο πρώτο αντίκρισμα δε φαίνεται να έχει σχέση τούτη η προσθήκη με όσα ιστορήσαμε παραπάνω. Ελπίζω όμως ότι θα φανεί αμέσως παρακάτω ότι σχετίζεται πολύ με όσα αναλύσαμε. Συγκεκριμένα : από τα παλιά χρόνια και ως τις μέρες μας μια βαριά κατηγορία βαρύνει τη **Σοφιστική**, ότι καλλιέργησε το σχετικισμό, την αμφιβολία, το σκεπτικισμό, ότι καλλιέργησε μια ρητορική του λόγου χωρίς ηθική θεμελίωση, ότι πρόσφερε κακοπαιδεία και δημιούργησε ανθρώπους ικανούς για κάθε είδους **άδικο λόγο** και άδικη πράξη. Ότι τελικά η Σοφιστική είναι υπεύθυνη για ηθική κατάπτωση και μαρασμό, για άκρατο ατομικισμό, για συμπτώματα όπως: τυχοδιώκτες πολιτικοί τύπου Αλκιβιάδη και κυνικοί διαπραγματευτές, όπως αυτοί που είδαμε στη Μήλο να ποδοπατούν κάθε έννοια δικαιοσύνης.

Ειδικότερα έχει υποστηριχτεί ότι ο διάλογος Μηλίων – Αθηναίων είναι σοφιστικός στη δομή και στο περιεχόμενο του.

Η μομφή κατά των Σοφιστών άρχισε από τα χρόνια του Πλάτωνα. Εκείνος υπήρξε ο πρώτος αρχιτέκτονας μιας λίγο πολύ συνειδητής διαβολής. Θα δώσουμε αμέσως ένα δείγμα:

Στο α΄ βιβλίο της πλατωνικής Πολιτείας ένας σοφιστής της εποχής, ο Θρασύμαχος, εμφανίζεται να διατυπώνει τη γνώμη ότι κατά τις διαπιστώσεις τους από την τότε κοινωνία δικαιοσύνη είναι το συμφέρον του ισχυρού. Μια τέτοια άποψη αποκρούεται βέβαια από την κοινή αντίληψη. Ούτε όμως και ο Θρασύμαχος την παρουσίαζε ως παραδεκτή, αλλά την περιγράφει ως υπαρκτή. Έτσι συμβαίνει στην πράξη, όσο κι αν

είναι οδυνηρή διαπίστωση. Εισάγοντας λοιπόν ο Πλάτωνας στη συζήτηση τον «θρασύ» αυτό νέο, το Θρασύμαχο, τον προσωπογραφεί με τούτα περίπου: «Ενώ εμείς κουβεντιάζαμε, αφηγείται ο Σωκράτης, πολλές φορές εκείνος με διέκοπτε για να μπει στη συζήτηση. Έπειτα όρμησε κατά πάνω μας…εμείς τρομάξαμε και ζαρώσαμε…». Αυτή είναι η πλατωνική προσωπογράφηση του Σοφιστή Θρασύμαχου. Την ίδια εικόνα επαναλαμβάνουν συνεχιστές του πλατωνικού στοχασμού, που ιδιαίτερα επιβαρύνονται με τη διακήρυξη ότι είναι πιστοί στο θείο Πλάτωνα και υπηρετούν την αλήθεια.

Αλλά το πρώτο σωζόμενο αυθεντικό απόσπασμα του Θρασύμαχου παρουσιάζει το Σοφιστή να λέει: **«θα επιθυμούσα να είχα ζήσει τότε που οι νέοι μπορούσαν να αρκεστούν να μη μιλούν, τότε που η κατάσταση δεν τους ανάγκαζε να ζητούν το λόγο, τότε που η ώριμη γενιά διαχειριζόταν σωστά τα προβλήματα της πόλης. Επειδή όμως τα 'φερε έτσι η μοίρα, άλλοι να κυβερνούν κι εμείς να πληρώνουμε τις συμφορές…αναγκάζομαι τώρα να πάρω κι εγώ το λόγο….»**

Είναι δίκαιο και λογικό να αναρωτηθούμε: πια προσωπογραφία είναι πλησιέστερη στην ιστορική αλήθεια, η πλατωνική ή αυτή που προκύπτει από το κείμενο του σοφιστή; Μήπως δεν έχουμε να κάνουμε με ένα θρασύ κα ιταμό άτομο, αλλά με κάποιον δίκαια διαμαρτυρόμενο άνθρωπο; Και μήπως η δικαιολογημένη εξέγερση των ανήσυχων ή αδικημένων κοινωνικών ομάδων ήταν που θορύβησε τους συντηρητικούς κύκλους και γι' αυτό οι τελευταίοι βάλθηκαν να διαβάλουν κάθε προοδευτική κίνηση και τους δασκάλους της, τους Σοφιστές; αν δεν μπορούμε να αποφανθούμε με ένα μόνο παράδειγμα, έχουμε πάντως υποχρέωση προσεκτικά να δούμε όσες υπάρχουν πληροφορίες για τη Σοφιστική και τελικά να κρίνουμε «αμερόληπτα»[13] αν ευσταθεί η βαριά μομφή που έχει εξυφανθεί από τους χρόνους του Πλάτωνα εις βάρος των Σοφιστών.

β΄. Η σύγχρονη έρευνα τείνει να δικαιώσει τους Σοφιστές και να τους αναγνωρίσει αντίστροφα, ότι πραγματοποίησαν για την εποχή τους ένα διαφωτισμό. Και πολλοί ερευνητές –με βάση τα αποσπάσματα που σώζονται από τα κείμενα των Σοφιστών και άλλων προσωκρατικών στοχαστών- μιλούν για **Ελληνικό Διαφωτισμό,**[14] που κύριοι εκφραστές

---

[13] Συνοπτική για το θέμα αυτό εργασία είναι Φ. Κ. Βώρου, **Ο Ελληνικός Διαφωτισμός (Σοφιστική)** στο βιβλίο **Διδασκαλία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας,** Αθήνα 1981, σελ. 191-221.

[14] Βλέπε π.χ. Αγησίλαου Ντόκα, **Ο Ελληνικός Διαφωτισμό**ς, Αθήνα 1961. Επίσης Β. Μπρακατσούλα, **Ο Διαφωτισμός στην Αρχαία Αθήνα**, Αθήνα, 1976. Τον ίδιο τίτλο, **Ελληνικός Διαφωτισμός**, χρησιμοποιεί ο A. Lesky σε εκτενές κεφάλαιο του βιβλίου του **Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας** (με, Α. Τσοπανάκη). Επίσης, νεότερη συγγραφή του Β. Μπρακατσούλα, **Σοφιστές, η δική μας Αλήθεια**, Αθήνα

του υπήρξαν αυτοί οι συκοφαντημένοι Σοφιστές. Αυτοί πράγματι έκριναν και κατέκριναν προλήψεις και δεισιδαιμονίες και παραδόσεις, που ως τότε στήριζαν ορισμένα προνόμια, δηλαδή την αδικία. Υποστήριξαν κοινωνική δικαιοσύνη κα ισότητα των ανθρώπων. Ένα μόνο δείγμα σοφιστικού στοχασμού θα παραθέσουμε εδώ: ένα απόσπασμα του Αλκιδάμα είναι τούτο: **«ελευθέρους αφήκε πάντας θεός, ουδένα δούλον η φύσις πεποίηκε».** Αυτός είναι ο ανατροπέας της κοινωνίας και των αξιών της;

Η αμερόληπτη επιστημονική έρευνα έχει απαλλάξει τους Σοφιστές (Πρωταγόρα, Γοργία, Ιππία, Πρόδικο και άλλους) από τη βαριά μομφή που τους κόλλησε ο Πλάτωνας, με βάση τις σωζόμενες σήμερα πηγές. Εμείς θα προσθέσουμε δυο ακόμα λόγους που προκύπτουν από όσα γράψαμε πιο πάνω για τις εξελίξεις στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Αθήνας από το 478 π.Χ. ως το τέλος του ε΄ αιώνα π.Χ.

(1) Η ανατροπή των αξιών, η απόρριψη ηθικών κριτηρίων, η διαμόρφωση νέας αλαζονικής και αδίστακτης πολιτικής συνείδησης ήταν αποτέλεσμα εκείνων των ιστορικών εξελίξεων που έκαναν τα άτομα και την κοινωνία της Αθήνας να ταυτίζουν την ύπαρξή τους, τα συμφέροντά τους με τη βία και αδικία. Οι θεσμοί: κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτικοί, οδήγησαν στο κυνικό αξίωμα **ότι δικαιοσύνη είναι το συμφέρον του ισχυρού.** Το αξίωμα αυτό δεν είναι τερατούργημα του ανθρωπιστικού σοφιστικού λόγου, είναι έκφραση της πολιτικής πρακτικής που διαμορφώθηκε στην Αθήνα ως συνέπεια των θεσμών της: οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών.

(2) Οι χρονολογίες διαψεύδουν τους κατήγορους της Σοφιστικής πολύ εύγλωττα:

-Οι εξελίξεις που παρακολουθήσαμε στην Αθήνα και που οδήγησαν στην πολιτική της αδικίας και της βίας εκδηλώθηκαν από το 468 κυρίως (περιστατικό της Νάξου) και είχαν ολοκληρωθεί το 445 π.Χ. (454 η αυθαίρετη μεταφορά του Ταμείου της Δήλου στην Αθήνα, 450-46 το ψήφισμα για την επιβολή του αθηναϊκού νομίσματος κλπ.).

-Ο πρώτος σοφιστής εμφανίζεται στην Αθήνα λίγο ύστερα από το 450 π.Χ. και ουσιαστικά φαίνεται ότι έγινε γνωστός γύρω στα 445. Πρόκειται για τον Πρωταγόρα, που οι αντιλήψεις του για τη δικαιοσύνη και την κοινωνία κάθε άλλο παρά ανατρεπτικές είναι, όπως τις παρουσιάζει ο κύριος κατήγορός του, ο Πλάτωνας, στους διαλόγους **Πρωταγόρας, Θεαίτητος.**[15]

1997[2] . και Βασίλη Κύρκου, **Αρχαίος Διαφωτισμός και Σοφιστική**, «Παπαδήμας» 1986.

[15] Περισσότερες πληροφορίες για τον Πρωταγόρα, τον κορυφαίο από τους Σοφιστές, στις εργασίες που προαναγράψαμε, στις σημ. 14, 15.

Ο πιο διαπρεπής για τη ρητορική του δύναμη σοφιστής, ο Γοργίας, εμφανίστηκε πρώτη φορά στην αθηναϊκή κοινωνία το 427 ως πρεσβευτής της πατρίδας του (από τους Λεοντίνους της Σικελίας).

γ΄. Λοιπόν, ποια σχέση έχουν οι Σοφιστές με τον πολιτικό κυνισμό που επικράτησε στην Αθήνα; Κανένα σήμερα επιχείρημα δεν έμεινε στους κατηγόρους. Δεν τους βοηθούν ούτε οι χρονολογίες, ούτε τα κείμενα, ούτε η ανάλυση των θεσμών, που επιχειρήσαμε στο πρώτο και κύριο μέρος αυτής της μελέτης. Τυχόν εμμονή στην κατηγορία είναι άγνοια ή συκοφαντία. Σήμερα είναι κατηγορούμενοι οι διώκτες των Σοφιστών, παλαιοί και νέοι κα σημερινοί. Και είναι ύποπτα τα κίνητρα της αντισοφιστικής (αντιδιαφωτιστικής) γραμμής τους. Η ετυμηγορία της επιστήμης δικαίωσε τους Σοφιστές. Αυτοί αντιπροσωπεύουν τον Ελληνικό Ανθρωπισμό[16].

Ελπίζω τώρα ότι ο αναγνώστης θα δικαιώσει την προσθήκη για τους Σοφιστές: **δεν είναι αυτοί οι κακοί δάσκαλοι που δίδαξαν στους Αθηναίους την περιφρόνηση προς τη δικαιοσύνη και την ελευθερία των άλλων, όπως τους είδαμε να συμπεριφέρονται στην περίπτωση της Μήλου.** Η ευθύνη βαραίνει τους θεσμούς της Αθήνας[17].

Copyright © 2001 F. K. Voros
url: www.voros.gr e-mail: info@voros.gr

Τεχνική/Διαφημιστική Υποστήριξη: www.fora.gr

---

[16] Σύγχρονοι κοινωνιολόγοι, ολοένα και πιο συχνά , αναγνωρίζουν τους Σοφιστές ως προδρόμους της Κοινωνιολογίας.
[Σχετικά με το διάλογο Μηλίων – Αθηναίων δυο σύντομες αλλά ειδικές εργασίες μου έκανε γνωστές ο συνάδελφος και φίλος Σοφοκλής Μαρκιανός. Τον ευχαριστώ. Και τις σημειώνω για όσους ενδιαφέρονται ειδικά:
W. Liebeschuetz, The Structure and Function of the Melian Dialogue στο Journal of Hellenic Studies, 88 (1968), 73-77.
C. W. McLeod, **Form and Meaning in the Melian Dialogue**, Historia, 23 (1974) 385-400].

[17] Ειδική μελέτη για το περιστατικό της πολιορκίας της Μήλου έχει γράφει ο Γ. Α. Καμακάρης, τίτλος της εργασίας: **Ηρωική Μήλος**: Ιστορική μελέτη, Αθήνα 1960, σελ 122. Η μελέτη αυτή, πέρα από τις άλλες αρετές της αναλύει ειδικότερα τα θέματα: γνησιότητα του διαλόγου, ηθικό μεγαλείο των Μηλών και αντιδράσεις της ειρηνόφιλης μερίδας της αθηναϊκής Κοινωνίας.

Τις θέσεις μας για την εσωτερική λειτουργία της αθηναϊκής συμμαχίας – ηγεμονίας επιβεβαιώνουν οι σελίδες 64-67 του βιβλίου της Claude Mossé, Αθήνα: **Ιστορία της Δημοκρατίας**, που κυκλοφόρησε σε ελληνική μετάφραση της Δήμητρας Αγγελίδου.